

وقف در فرهنگ مردم یزد به استناد کتیبه‌های سنگی

فاطمه دانش یزدی^۱

چکیده

سرزمین کهن یزد از دیرباز مأوای مردم صالح و نیکوکار بود و مردم این دیار پیوسته در ساخت بناها و مزارع وقفی به عنوان یک سنت اسلامی در جهت رفاه مردم بی‌بضاعت و مستمند کوشا بوده‌اند. از صدر اسلام توسعه موقوفات در این دیار بیشتر بناها، مزارع و قنات‌های خاک یزد را زیر پوشش وقف قرار داده است و این در فرهنگ مردم یزد رواج دارد.

میراث هنری به دو دسته منقول و غیرمنقول تقسیم می‌شود؛ میراث هنری غیرمنقول عموماً بناها و آثار تاریخی و فرهنگی مانند مساجد، کاروانسراها، مدارس و میراث هنری منقول مانند سنگ‌نبشته‌ها، سکه‌ها، زیلو و فرش و... هستند. در این مقاله به سنگ‌نبشته‌های مربوط به وقف یا به عبارت بهتر وقف‌نامه‌های سنگی پرداخته می‌شود.

کلیدواژه‌ها: وقف، کتیبه‌های سنگی، سنگ‌نبشته

۱. کارشناس تاریخ پایگاه میراث فرهنگی یزد

مقدمه

سرزمین کهن و باستانی یزد از روزگار باستان مهد فرهنگ و ادب بوده است. در این خطه مردمان سخت‌کوشی زیست می‌کرده‌اند که هدفی جز زندگی بهتر و تلاش در جهت رفاه و آسایش دیگران نداشتند زیرا دستی به دل و دستی دیگر به کار داشتند. چنانچه تاریخ برای ما حکایت می‌کند این شهر از دیرباز شهر آیینی و مذهبی بوده چنانکه در دوره‌های پیش از اسلام آن را یزد، یزدان و ایزدان می‌خواندند و در دوره اسلامی عنوان دارالعباده به آن داده شد. مردمان این مرز و بوم مردمانی صالح و نیکوکار بودند که پیوسته تلاش می‌کردند کویر را آباد نمایند و پس از آبادانی به منظور استفاده و بهره دیگران و نیز کسب فیض و ثواب اخروی آن را وقف می‌کردند. توسعه دامنه‌دار این وقفیات از صدر اسلام به حدی بود که بیشتر ابنیه و مزارع و قنوات خاک یزد زیر پوشش وقف قرار داشت و کمتر ملک آبادانی وجود داشت که وقف نشده بود.

در استان یزد موقوفات بزرگی از گذشته وجود داشت که شرح آنها در کتاب‌های تاریخی آمده است، ولی دو کتاب معتبر تاریخی **جامع‌الخیرات** و **وقف‌نامه ربع رشیدی** (قرن هشتم هجری قمری)، اطلاعات کامل‌تری از این وقفیات ارائه می‌دهند. غیر از این منابع، کتیبه‌های سنگی نیز وجود دارد که در بناهای تاریخی و فرهنگی نصب شده‌اند و بر روی آنها شرح وقف‌هایی حجاری شده است. اهمیتی که این وقف‌نامه‌های سنگی بر دست‌نوشته‌های وقفی و منابع تاریخی دارند به این دلیل است که این سنگ‌نوشته‌ها به علت خاصیت وجودیشان بیش از هر ماده دیگر در طبیعت مقاوم‌تر هستند و از زمان ایجاد تاکنون همچنان پایدار مانده‌اند و چون شاهدی زنده، ناظر بر حوادث و رویدادهای تاریخی بوده‌اند و گذشت زمان و دیگر عوامل تخریبی کمتر به محتوا و مضمون آنها آسیب رسانده است و به‌سان کتاب سنگی هستند که کامل‌کننده و گاه نفی‌کننده مطالب و رویدادهایی می‌باشند که در کتاب‌های تاریخی قدیم به آن اشاره شده است.

وقف از منظر اسلام

وقف در لغت به معنای آرام گرفتن و در اصطلاح فقها یعنی بخشیدن منفعت به شخص یا اشخاص یا مصالح و وجوه کلی و عمومی می‌باشد. (معین، ۱۳۷۷: ذیل واژه وقف) وقف به معنی نگهداشتن دائمی اصل مال و بهره‌برداری از منافع آن در جهت خیرات است.

پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (علیهم‌السلام) با سیره عملی و بیان خویش، سنت حسنه وقف را در جامعه مسلمین اشاعه می‌دادند. اولین آن «مسجد قبا» در مدینه بود که به دست مبارک پیامبر خدا و یارانش احداث گردید. تاریخ نخستین موقوفه در اسلام با نام «مخریق» به غزوه احد در سال سوم هجری - ۳۲ ماه پس از هجرت - پیوند دارد. محمد بن سعد آورده است که نخستین صدقه در اسلام وقفی بود که پیامبر خدا پس از کشته شدن مخریق در احد از خود بر جای نهاد و آن شامل هفت نخلستان بود. خلیفه دوم مسلمین تولیت این املاک را در زمان خلافت خویش به علی و عباس سپرد بدین شرط که آن دو مطابق شروط وقف که پیامبر خدا تعیین کرده بود، عمل کنند. (مجله جاده ابریشم، بی تا: ۴۷)

همچنین نقل شده که حضرت رسول وارد مدینه شدند و دستور ساختن مسجدی را دادند و از صاحبان زمین خواستند که آن زمین را بفروشند، مالکان گفتند آن را در راه خدا دادیم و جز در راه خدا قرار نخواهیم داد. (بی نا، ۱۳۷۱: ۴)

«قل اللهم مالک الملک تؤتی الملک من تشاء و تنزع الملک ممن تشاء»
«بگو، خداوندا تو مالک ملکی، این ملک را به هر که خواهی می‌دهی و از هر که خواهی می‌ستانی.» (آل عمران / ۲۶)

واقفین خیراندیش با قبول این واقعیت که مالکیت مطلق خاص خداست و هر آنچه که دارند از ناحیه اوست، با کمال خلوص و رضای خاطر و طیب نفس با وقف اموال خود و آنچه که در تصرف آنان است در راه کسب دوستی و رضای خداوند انفاق می‌کنند. (مجله وقف، ۱۳۸۰: ۴)

سنگ‌نیشته‌ها یا کتیبه‌های سنگی

سنگ‌نیشته‌ها همچون کتابی سنگی و اسنادی غیر قابل تردید، تاریخ زنده مردم این سرزمین هستند که بدون واسطه و به طور مستقیم از بانی آن به ما رسیده و پس از گذشت سالیان سال همچنان پابرجا مانده است و می‌توان مدعی بود که قدمت و کارایی سنگ‌نیشته‌ها به‌عنوان عامل انتقال زمینه‌های هنری و تاریخی از عوامل مشابه خود زیادتر است.

هنر سنگ‌نیشته‌ها را می‌توان آغاز صنعت حجاری دانست. در آغاز، سنگ‌نویس‌های هنرمند شرح حال پادشاهان، بزرگان و فرامین ایشان را بر سنگ‌ها که مقاوم‌تر بودند و کمتر دستخوش حوادث زمان و طبیعت می‌شدند، حک می‌کردند. (حصارنوی، ۱۳۷۸: پیشگفتار) در طول زمان این حک کردن‌ها به عرصه‌های مختلفی نفوذ پیدا کرد و امروزه علاوه بر احکام پادشاهان، وقف‌نامه‌های سنگی هم در بخش‌های گوناگون به یادگار مانده است.

منطقه یزد از جمله مناطق تاریخی است که وقف‌نامه‌های سنگی در بیان تاریخ زندگی مردم آنجا نقش مؤثری داشته و دارد. این اشیای فرهنگی - تاریخی با توجه به جنس آنها در حفظ اسرار تاریخ از هم‌نوعان خویش ممتازتر هستند و مطالعه آنها پرده‌های ابهام را از رویدادها و مجهولات تاریخی کنار زده و پرتو روشنی به زوایای تاریک آنها می‌اندازد. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

این الواح سنگی اسناد زنده و گویایی هستند که در پاره‌ای موارد که اصل فرمان کاغذی بر اثر حوادث زمان از بین رفته یا حتی ممکن است در هیچ متن و کتاب تاریخی و قدیمی نیز ذکر نشده باشد، در این الواح ثبت شده‌اند. وقف‌نامه‌های سنگی کامل‌کننده و گاه نفی‌کننده مطالب و رویدادهایی می‌باشند که در کتاب‌های تاریخی قدیم به آنها اشاره شده است. (نقش تاریخی)

همچنین وقف بر اعتقادات مذهبی و دینی استوار است. بررسی وقف‌نامه‌های سنگی، نحوه تفکرات و نوع اندیشه دینی و مذهبی را بیان می‌کند. آیات و احادیث

حک شده، عبارات عربی و مطالب فارسی در آن ما را حتی به مذهب (شیعه و سنی) واقف آگاه می‌کند. در این وقف‌نامه هدف و انگیزه مذهبی واقف که رضایت و خوشنودی، تقرب به خدا، طلب عفو و بخشش و امید به رحمت پروردگار است، مشخص و محرز می‌گردد و در پایان این وقف‌نامه‌ها توسل به خداوند و استمداد از لعن و نفرین خدا، رسول و ائمه جهت حفظ و نگهداری آنها دیده می‌شود. (نقش مذهبی)

انگیزه برخی از واقفین از وقف، سیاسی بود و عموماً این نوع وقف توسط سلاطین و حکمرانان انجام می‌شد. با بررسی این کتیبه‌های سنگی بینش اجتماعی و سیاسی افراد و زمان به وجود آمدن این اشیای فرهنگی - تاریخی مشخص می‌شود. علاوه بر موارد ذکر شده چه بسا به نکته‌های اجتماعی و سیاسی در این سنگ‌نبشته‌ها و فرمان‌های سنگی بر می‌خوریم که در سایر کتاب‌ها و متون قدیمی و تاریخی یا اصل کاغذی وقف‌نامه‌ها به دلایلی از بین رفته است.

همچنین از تغییرات و تقسیمات سیاسی و جغرافیایی محل‌ها و اماکن اطلاع حاصل می‌کنیم. طرح‌ها و نقوش تزئینی و خطوط منقور^۱ روی فرمان‌های سنگی پرده از عقاید اجتماعی و اساطیر قدیمی برمی‌دارد. زیرا این طرح و نقوش همه بیانگر نحوه و علت موقوفات است و مطالعه آنها در جهت اجتماعی سودمند می‌باشد. علاوه بر آنها با مطالعه کتیبه‌های مربوط به فرمان وقف، بسیاری از اصطلاحات مدنی و اجتماعی بررسی و ضبط می‌شود. (شهابی، ۱۳۴۳: ۷۰-۵۶)

وقف‌نامه‌های سنگی بهترین میراث هنری دوران مختلف می‌باشند زیرا آنها حاصل زیباترین نقوش، خط نبشته، نگارش زیبا، انشای گویا و نمونه‌های جالب نظم و نثر متداول زمان خود بودند. وجود این پدیده در رشد و تکامل هنر امری انکارناپذیر است. (حصارنوی، همان)

علاوه بر آن از اصطلاحات و لغات زمان کتیبه، شیوه خطاطی، تزئینات هنری آگاهی

۱. حک شده به صورت پله پله

پیدا می‌کنیم. کاتبان مجهول‌الآثر را می‌شناسیم و نیز در سنگ‌هایی که ماده تاریخ (رمزگونی) دارند از نام شاعران گمنام مطلع می‌شویم. در کنار آن مطالعه وقف‌نامه‌ها جز آن که فواید تاریخی دارند، گاه معرفت‌تبی چند از خوشنویسان مشهور و نیز تابلویی روشن از خطوط خوش آنها می‌باشند. (افشار، ۱۳۷۴: ۶)

ویژگی وقف‌نامه‌های سنگی

خطاطی روی سنگ‌نشته‌ها از دیرباز دارای اهمیت خاص بوده است و می‌توان گفت که سنگ‌نشته‌ها (مربوط به فرمان وقف) از جمله زیباترین و گویاترین تابلوهای خطی قدیمی هستند که امروزه در دسترس ما قرار دارد. (همان)

از خطوط معمول و مورد استفاده در نگارش آنها می‌توان از ثلث^۱، نسخ^۲ و نستعلیق^۳ نام برد که عموماً از خط نسخ و نستعلیق در کتیبه‌های سنگی از دوره صفویه به بعد استفاده می‌شد و حتی تنها خطوطی بودند که روی وقف‌نامه‌های سنگی نقر می‌شد.

جنس این نوع وقف‌نامه‌ها از سنگ مرمر در انواع مرمر نباتی، مرمر خاکستری، مرمر سفید و سنگ سیاه است. شکل آنها به صورت لوح مستطیل شکل در دو نوع طولی و عرضی می‌باشد. همچنین به شکل لوح سنگی که در قسمت فوقانی مثلثی است و یک نمونه دیگر که به شکل درخت سرو می‌باشد (وقف‌نامه سنگی در بقعه سهل بن علی) هم وجود دارد.

بزرگترین وقف‌نامه سنگی در شهرستان یزد سنگ محراب مسجد سابط (۱۴۰×۷۵ س.م) و سنگ وقف مسجد امیر چخماق (۱۰۳×۳۶ س.م) و کوچکترین آن سنگ وقف

۱. قسمتی از خطوط یا قلم‌های اسلامی و نام خطی از خطوط هفتگانه است. (مبناشیر - محقق - نسخ - ریحان - رفاع - ثلث - نستعلیق)
۲. یکی از شش قسم خط است که علی بن مقله، وزیر الراضی بالله عباسی، اواخر قرن سوم هجری مخترع خوش‌نویسی آن بود. آن را خط قرآنی (بدیع) نیز می‌خوانند.
۳. نام خطی است که از خط نسخ و خط تعلیق هردو گرفته شده، چون اسم خطی مقرر گشت و در اسم تخفیف ضرور است به جهت تخفیف «خای معجمه» را حذف نمودند. (فرهنگ دهخدا: ذیل نستعلیق)

مسجد امام حسن (۳۶ × ۲۳ س.م) می‌باشد.

اغلب وقف‌نامه‌های سنگی ساده و عاری از تزیین می‌باشد ولی برخی از آنها دارای نقوش تزیین اسلیمی، نقش شبیه به محراب، مقرنس^۴ نما، ستون‌نما، پیچ‌های گلدانی، گل‌های چهارپر و قبه‌های تزیینی (نوشته‌های وقف داخل این قاب‌ها نقر شده است) می‌باشد.

سبک حجاری آنها هم به صورت برجسته است. در این نوع حجاری سنگ‌تراش پیرامون مطالب را می‌تراشید تا متن مورد نظر به شکل برجسته مشخص شود. اشاره می‌شود که بر روی برخی کتیبه‌های سنگی وقف غیر از مطالب وقف، نقوش و طرح‌هایی دیده می‌شود که برای حجاری آنها اول نقش مورد نظر بر روی سنگ پیاده شده سپس حجار آن را تراشیده، تا به صورت برجسته آشکار شود.

هدف از نصب وقف‌نامه‌های سنگی در بناهای مذهبی و غیر مذهبی یکسان بود با این تفاوت که محل نصب وقف‌نامه‌های سنگی در مساجد عموماً در دهلیز یا ایوان ورودی اصلی (محل رفت و آمد عموم افراد) بود. مکان‌های دیگری که الواح را در آنجا نصب می‌کردند:

داخل مسجد نزدیک منبر و محراب و گاه در محل محراب: که این محل در جانی قرار می‌گرفت که امام جماعت نماز می‌خواند و خطیب، خطبه‌های نماز جمعه را در آنجا می‌خواند، بیشتر قابل دید و در نتیجه قابل دسترسی بود و کمتر تخریب و تغییر می‌یافت.

اغلب سنگ محراب‌هایی که وقف می‌شد دو عملکرد داشت، هم جهت محراب را مشخص می‌کرد و هم زیبایی خاصی به محراب می‌داد، زیرا اغلب سنگ محراب‌ها علاوه بر خطوط و نقوش، طرح‌های تزیینی زیبایی را هم شامل می‌شدند. (مانند سنگ محراب وقفی در مسجد ساباط یزد)

صحن حیاط مرکزی مسجد که محل رفت و آمد و تجمع افراد و مراجعین به مسجد بود، بنابراین وقف‌نامه در دسترس و دید همگان قرار می‌گرفت. البته خطر

۴. moqarnas: کنده‌کاری به صورت پله‌پله و به شکل آویزهایی قندیل مانند. (سخن: ذیل واژه مقرنس)

تخریب و سرقت آن نسبت به محراب بیشتر بود. (مانند وقف‌نامه سنگی مسجد سرچم یزد و مسجد فرط یزد)

بخش شبستان‌های جانبی مسجد (وقف‌نامه‌های مسجد فرط، مسجد جامع امیر چخماق) چون محل رفت و آمد افراد بود، به آسانی کتیبه‌ها در معرض دید قرار می‌گرفت.

حسینیه‌ها: در مدخل اصلی که محل رفت و آمد اشخاص و قابل دسترس و دید عموم بود، نصب می‌گردید. (وقف‌نامه حسینیه شاهزاده فاضل)

امامزاده‌ها و بقاع متبرکه: معمولاً این الواح در مجاورت یا در مدخل‌های اصلی نصب می‌شدند.

آب‌انبارها، وقف‌نامه‌های سنگی مربوط به احداث آب‌انبار عموماً بر بالای مدخل ورودی آب‌انبار نصب می‌شد. (آب‌انبار فهادان یزد)

کاروانسراها، وقف‌نامه‌های سنگی در بالای ورودی اصلی کاروانسرا نصب می‌شد. **بازارها،** وقف‌نامه‌های سنگی در ابتدای ورودی اصلی در دو طرف و گاه در بالای آن نصب می‌شد.

سایر بناها، وقف‌نامه‌ها در سایر بناها در جاهایی که براساس اشاراتی که در اول بحث آورده شد، در محل‌هایی که محل رفت و آمد و دسترس بود، نصب می‌شد و چون وقفیات و نام محل وقف آن مشخص می‌شد، کمتر تخریب یا دچار سرقت می‌گردید.

مطالب منقور بر روی وقف‌نامه‌های سنگی

نگارش و انشای جملات منقور بر روی وقف‌نامه‌های سنگی بیانگر منظور واقف، علت وقف، موضوع وقف و تاریخ آن است که گاه به آیات قرآنی و احادیث نبوی و ائمه متبرک می‌شدند یا عبارات عربی و مطالب فارسی و شعر نقر می‌گردید و گاهی این خطوط (عربی - فارسی) با هم تلفیق می‌شدند.

سنگ وقف در این کتیبه‌های سنگی از طرف حاکم، بزرگان منطقه یا اشخاص براساس مقداری (مثلاً چند میاه یا قفیزه از آب قنات برای مسجد وقف می‌نماید که

درآمد حاصله برای تعمیرات، مخارج، تهیه فرش و... هزینه می‌کنند) منقور می‌گردید.

نوشته‌های آغازین وقف‌نامه‌های سنگی

این مطالب عموماً آیات قرآنی یا عبارات عربی مانند این بود: «هوالموقف، هوالموقف علی الضمائر و السرائر، وقف موبد و حبس مخلد نمود.»^۱ در بیان مطلب مسجدها بویژه مسجد جامع از اول تا آخر فرمان، تضمین می‌کند، یعنی به آیه یا حدیثی کلام خود را متبرک و معتبر می‌سازد. «احسن الله تعالی احوالهم / لازل نافع فی الربع السکون» و بعد از آن نام واقف، گاه تنها نام وقف‌کننده و گاه نام پدر واقف نیز ذکر می‌شد.

سپس به موضوع وقف که عموماً آب قنات (میزان و مقدار آن) باغ و زمین (حد و حدود آن) یا مکان و محل معین با بنای خاصی می‌باشد، اشاره می‌گردد و پس از آن در برخی موارد درآمد و عواید حاصل از وقف در جاهایی که لازمست هزینه شود و جاری گردد، بیان می‌شد.

در بیشتر وقف‌نامه‌های سنگی مواردی که درآمد حاصله وقف بر آنها جایز و لازم بود، برشمرده می‌شد مانند هزینه‌های مرمت و تعمیر بنای موقوفه، هزینه‌های مربوط به روشنایی، خرید پرده و پوشش، حقوق خادم، هزینه‌های مربوط به نگهداری و توسعه وقف، اطعام و خوراک دادن در روزها و ماه‌های خاص (محرم، صفر، ذی‌الحجه و...) قرائت و آموزش قرآن و...

در متن وقف‌نامه‌های سنگی، موضوع تولیت نیز ذکر می‌شود. در اغلب موارد تولیت با واقف و پس از وفات به اولاد ذکور بزرگش و نسل بعد از نسل، چنانکه اولاد ذکور نداشته باشد، تولیت موقوفه به اولاد ذکور دختر واقف، محول می‌گردد. در برخی موارد نیز اشخاص و افراد خاصی جهت تولیت معرفی می‌شوند یا آن را به علما و معتمدان شهر واگذار می‌کنند.

در برخی وقف‌نامه‌ها وظیفه متولی (تولیت وقف) نیز اشاره می‌شود مانند حفاظت و

۱. وقف همیشگی صحیح شرعی و حبس دائم

نگهداری اموال وقفی، جلوگیری در استفاده از مواردی که در متن وقفنامه ذکر نشده، جلوگیری از خروج اموال وقفی از مکانی که وقف شده، ممانعت از تغییر و تبدیل مفاد و فرمان وقفنامه، کسب درآمد حاصله از وقف و هزینه کردن در مواردی که در متن وقفنامه ذکر شده، مرمت و تعمیر بنای موقوفه و

مطالب پایانی وقفنامه‌های سنگی

مطالب پایانی را در برخی موارد با ذکر آیه‌ای با مضمون جلوگیری از تخریب و تغییر و تبدیل وقفنامه مانند: «فمن بدله ما سمعه فانما ائمه علی الذین یبدلونه ان الله سمیع علیم»

«پس هرگاه کسی پس از شنیدن وصیت آن را تغییر دهد و «به منافع اشخاص» برخلاف حقیقت رفتار کند گناه این کار بر آنهاست که عمل به خلاف وصیت کنند و خداوند به هر چیز که خلق گویند و کنند شنوا و دانا است.» (بقره / ۱۸۱)

گاه فقط به عبارت خلاف‌کننده و پنهان‌کننده این فرمان به لعنت حضرت باریتعالی و رسول و ائمه گرفتار باد، بسنده می‌کند.^۱

در خاتمه تاریخ وقف و نقر فرمان وقف که به سال هجری قمری و حتی تاریخ وقف به حروف و عدد ذکر می‌شود. در یک نمونه از وقفنامه سنگی (مربوط به آب‌انبار هفت بادگیر روستای عصرآباد شهرستان صدوق از توابع یزد) تاریخ به ۳ شکل هجری، یزدگردی و عیسوی نقر شده است.

در برخی موارد در وقفنامه‌های سنگی زمان وقف به صورت ماده‌تاریخ به زبان

۱. نفرین و توسل و استفاده از آیات قرآنی خود یکی از عوامل در جهت حفظ و نگهداری از کتیبه بود. قدیمی‌ترین لعن و نفرین در قانون‌نامه حمورابی، یکی از بزرگترین فرمانروایان بین‌النهرین آمده است: کسانی که قانون را بی‌احترامی کنند به لعنت خدای خدایان واکذار و در اهرام مصر نیز کسانی که آرامش فراغنه را بر هم زنند، به لعنت و نفرین خدایان گرفتار می‌شوند. (توفیل، ۱۳۷۳: ۱۳ و ۷۸)

شعر و براساس حروف ابجد می‌باشد و نیز در پایان وقف‌نامه‌های سنگی گاه نام حجار و کاتب آن نیز ذکر می‌شود.

معرفی وقف‌نامه‌های سنگی شهرستان یزد

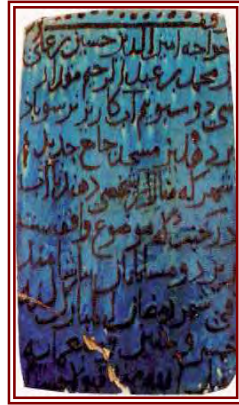
۱- کتیبه کاشی وقف مسجد جامع

اندازه: طول و عرض به ترتیب 40×32 سانتی‌متر، دوره: قرن هشتم، سال ۷۶۵ هجری قمری، جنس: کاشی آبی‌رنگ، نام واقف: خواجه امیرالدین حسین بن علی، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: در داخل دهلیز، نصب بر دیوار سمت راست مسجد جامع یزد، موضوع وقف: وقف مقدار سی و دو سبو و نیم آب قنات نرسوآباد بر دهلیز مسجد جامع جهت استفاده مسلمانان.

۲- سنگ وقف مسجد جامع

اندازه: طول و عرض به ترتیب 75×40 سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۲، سال ۱۱۲۱ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر قهوه‌ای رنگ، نام واقف: ابن سلطان محمود حاجی افضل، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: در داخل دهلیز، نصب بر دیوار سمت راست مسجد جامع یزد، موضوع وقف: وقف ۲۴ جره^۱ از آب قنات ابرندآباد و ۱۴ جره ونیم از آب قنات مریاباد بر بقعه‌ای که متصل به مسجد جامع بوده و متعلق به شخصی به نام «سلطان محمود حاجی افضل» بانی آن و فرزندانش می‌باشد که هر ساله مبلغ ۳۰۰ دینار نیز صرف روشنایی آن گردد.

۱. jarre: سبو (فرهنگ معین: ذیل واژه جره)

کتیبه کاشی وقف مسجد جامع

سنگ وقف مسجد جامع

۳- سنگ وقف مسجد امیر چخماق

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۳۶×۱۰۳ سانتی متر، دوره: قرن ۱۲، سال ۱۱۲۰ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر قهوه‌ای رنگ، نام واقف: میرزا محمد محسنا، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: در داخل دهلیز مسجد امیر چخماق یزد، موضوع وقف: وقف یک باب قهوه‌خانه متصل به میدان و بازار امیرچخماق برای تعزیه سیدالشهدا و نیز خرید فرش و تأمین روشنایی و سوخت حسینیه آن و تهیه کرباس سیاه‌پوش دور حسینیه و شده‌های^۱ آن و مابقی درآمد این قهوه‌خانه نیز خرج فقرا و مساکین در شب عاشورا گردد.

۴- سنگ وقف مسجد فرط

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۳۱×۴۳ سانتی متر، دوره: قرن ۱۱، سال ۱۰۸۲ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر قهوه‌ای رنگ، نام واقف: شاهمیر میرزا محمد امین نائینی، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: نصب دیوار مدخل ورودی مسجد فرط، موضوع وقف: وقف ۸ قفیز^۲ زمین واقع در باغ زنگیان و ۲۱ جره از آب قنات سلغراباد بر مسجد فرط و مزاری واقع در محله پیر برج که هر ساله ۲/۳ حاصل آن صرف روشنایی و تعمیر آن

۱. از پارچه‌های رنگی درست می‌شد و در مراسم عاشورا، جلوی دسته‌های عزاداری می‌گرداندند.

۲. qafiz: واحد وزن که در اعصار مختلف متغیر بود. در حوالی یزد معادل ۱/۰۰۰ مترمربع حساب می‌کنند.

و اجرت خادم گردد و ۱/۳ آن نیز از متولی به وارث شرعی آن نسل به نسل داده شود.

سنگ وقف مسجد امیرچخماق

سنگ وقف مسجد فرط

۵- سنگ محراب(وقف)در مسجد ساباط یزد

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۷۵×۱۴۰ سانتی متر، دوره: قرن ۱۰، سال ۹۹۹ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: شاهمیر الحسینی استرآبادی، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: جای محراب مسجد ساباط یزد، موضوع وقف: ذکر وقف این سنگ به مسجد مذکور.

۶- سنگ وقف مسجد ملا اسماعیل

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۴۶×۹۹ سانتی متر، دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۴۷ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: عباس میرزا، نوع خط: نستعلیق، محل نگهداری: نصب جرز غربی سر در ورودی مسجد، موضوع وقف: تأکید بر وقف آب قنات وقف آباد که واقف بر مسجد جامع عتیق وقف نموده و هیچ کس حق دخل و تصرف آن را ندارد.

سنگ وقف مسجد ملا اسماعیل

سنگ محراب وقفی در مسجد ساباط

۷- سنگ وقف مسجد سرچم یزد

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۵۹×۳۷ سانتی متر، دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۹۳ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر خاکستری رنگ، نام واقف: محمد حسین ولد آقا علی رضا ولد مرحوم ملا احمد سرجمعی، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: نصب دیوار شمالی مسجد سرچم، موضوع وقف: وقف ۳ جره از آب قنات ابرندآباد به همراه یک باب باغ و نصف طاق از مزرعه خداآباد واقع در حوالی نصرآباد که منافع آن عاید این مسجد گردد.

۸- سنگ وقف مسجد حسین رجب یا صاحب الزمان

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۵۲×۳۷ سانتی متر، دوره: قرن ۱۴، سال ۱۳۱۳ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: محمد، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: نصب بر دیوار مسجد صاحب الزمان نزدیک حمام گودک، موضوع وقف: وقف نصف مغازه صباغی به همراه مغازه خیازی که در جنب این مسجد قرار گرفته به جهت مخارج این مسجد که عایدی آن به امام مسجد محله فهادان داده شود.

سنگ وقف مسجد حسین رجب

سنگ وقف مسجد سرچم

۹- سنگ وقف بقعه سهیل بن علی

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۹۰×۵۰ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۸۸ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: حاجی محمد اسماعیل تاجر شیرازی، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: بالای درگاه ورودی مسجد (بقعه) سهیل بن علی، موضوع وقف: حاجی محمد اسماعیل تاجر شیرازی، ساختمان این مسجد و منبر و حوضخانه را در سال ۱۲۸۸ هـ.ق به اتمام رساند و منبر و آب حوضخانه را وقف بقعه نمود.

۱۰- سنگ وقف حسینیه کوچه بیوک

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۵۵×۲۷ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۷۷ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: مهرعلی بن بمان کوچه بیوکی، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: نصب سردر ورودی آب‌انبار حسینیه، موضوع وقف: وقف ۳ قفیز زمین واقع در اهرستان که هر ساله تعداد ۲ من به وزن شاه، روغن چراغ به جهت روشنایی این مسجد صرف گردد.

در همین حسینیه سنگ وقف دیگری موجود بوده که امروزه اثری از آن موجود نمی‌باشد.

سنگ وقف بقعه سهل بن علی

سنگ وقف حسینیه کوچه بیوک

۱۱- سنگ وقف آب‌انبار زرتشتی کوچه بیوک

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۳۰ × ۵۰ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۴، سال ۱۳۱۵ خورشیدی، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: گروهی از افراد زرتشتی، نوع خط: نستعلیق، محل نگهداری: سردر ورودی آب‌انبار*، موضوع وقف: وقف آب‌انبار مذکور توسط جمعی از زردشتیان جهت استفاده عموم مردم.

۱۲- سنگ وقف سقاخانه بازار ملا اسماعیل

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۴۸ × ۷۹ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۴۵ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: حاجی محمد کاظم، نوع خط: نستعلیق، محل نگهداری: روبروی مسجد ملا اسماعیل، بالای سنگاب، موضوع وقف: وقف سقاخانه‌ای در کنار آب‌انبار، جهت استفاده دوستان حضرت سیدالشهدا و وقف یک باب مغازه جهت تعمیر و سایر امور آب‌انبار.

* کتیبه مذکور دیگر وجود ندارد و تصویر آن از گزارش بررسی سنگ‌نشته‌های اسلامی یزد (حصارنوی، ۱۳۷۸: ۵۴) اقتباس شده است.

سنگ وقف آب‌انبار زرتشتی کوچه بیوک سنگ وقف سقاخانه بازار ملا اسماعیل

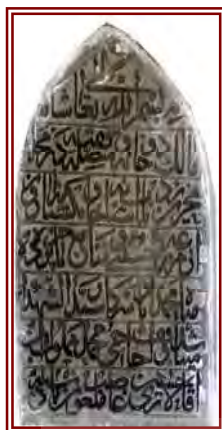
۱۳- سنگ وقف خانه امام حسینی

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۵۶×۳۷ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۵۰ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: حاجی محمد مملوک، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: نصب سردر ورودی خانه امام حسینی، موضوع وقف: وقف دو خانه متصل به هم در محله مخزن یزد با آسیاب خانه و یک شبانه روز از مزرعه حسنی و ۱۵ جره از آب قنات محمودآباد بر مجلس سیدالشهدا در این بنا.

۱۴- سنگ وقف آب‌انبار فهادان^۱

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۸۰×۳۰ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۲، سال ۱۱۱۵ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: حاجی عبدالحسین حاجی ابراهیم، نوع خط: نسخ، موضوع وقف: وقف ۷ جره آب قنات مریاباد در خارج شهر بر آب‌انبار حاجی مؤمن در محله فهادان.

۱. کتیبه مذکور امروزه موجود نمی‌باشد.

سنگ وقف خانه امام حسینی

سنگ وقف آب انبار دوم فهادان

۱۵- سنگ وقف آب انبار دوم فهادان

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۶۰×۳۰ سانتی متر، دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۸۷ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: حاج عبدالکریم، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: نصب دیوار ورودی آب انبار فهادان، نزدیک حمام گودک، موضوع وقف: وقف این آب انبار از سوی حاجی عبدالکریم فرزند آقا علی اکبر تاجر یزدی جهت نوشیدن مؤمنین و مؤمنات که به غیر از نوشیدن صرف امور دیگری نشود.

۱۶- سنگ وقف آب انبار چهارسوق

دوره: قرن ۱۱، سال ۱۰۳۴ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر خاکستری رنگ، نام واقف: عطاءالله نقشبند، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: نصب دیوار ورودی آب انبار چهارسوق، موضوع وقف: وقف ۱۱ جره آب خیابان بر آب انبار چهارسوق و دو تختگاه که در گوشه آن قرار دارد را به بزازان و سمساران کرایه دهند تا عایدات آن صرف آب مصرفی این آب انبار گردد.

۱۷- سنگ وقف آب‌انبار جوی هرهر

دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۲۱ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: حاج آقا بابا - حاجی علی رضا - حاجی موسی، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: سردر ورودی آب‌انبار، موضوع وقف: وقف ۱۰ جره آب قنات پای کوشک و ۲ جره آب قنات مریاباد از سوی بانیان این آب‌انبار جهت تأمین آب آب‌انبار.

سنگ وقف آب‌انبار چهارسوق

سنگ وقف آب‌انبار جوی هرهر

۱۸- سنگ وقف آب‌انبار شاه ابوالقاسم

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۳۰ × ۴۵ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۱، سال ۱۰۸۲ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: حاجی مولانا محمد طاهر اناری، نوع خط: نستعلیق، محل نگهداری: سردر ورودی آب‌انبار، موضوع وقف: وقف ۱۰ جره از آب قنات پای کوشک جهت آب مصرفی این آب‌انبار.

۱۹- سنگ وقف آب‌انبار پشت باغ

دوره: قرن ۱۱، سال ۱۰۲۲ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نوع خط: نستعلیق، محل نگهداری: سردر ورودی آب‌انبار، موضوع وقف: وقف روستایی مقابل باغچه

مصنعه که اجاره آن صرف آب و روشنایی این آبانبار گردد.

سنگ وقف آبانبار شاه ابوالقاسم

سنگ وقف آبانبار پشت باغ

۲۰- سنگ وقف آبانبار بوالمیری (ابوالمعالی)

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۷۰×۴۲ سانتی متر، دوره: قرن ۱۱، سال ۱۰۴۷ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: ملک قاسم، کاتب: نورالدین کچویبی، عمل: محمد زمان یزدی، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: سردر ورودی آبانبار، موضوع وقف: وقف این کتیبه از سوی ملک قاسم بر این آبانبار.

۲۱- سنگ وقف آبانبار وقت و ساعت

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۴۷×۱۱۵ سانتی متر، دوره: قرن ۱۲، سال ۱۱۲۱ هجری قمری جنس: سنگ مرمر، نام واقف: شاه سلطان حسین، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: نصب دیوار ورودی آبانبار وقت و ساعت، موضوع وقف: وقف این سنگ کتیبه از سوی شاه سلطان حسین صفوی بر این آبانبار.

سنگ وقف آبانبار ابوالمعالی

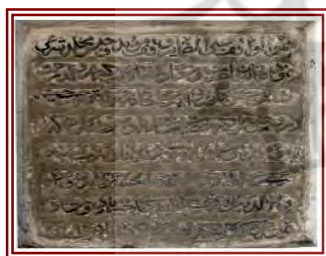
سنگ وقف آبانبار وقت و ساعت

۲۲- سنگ وقف مسجد امام حسن

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۲۳×۳۶ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۱، سال ۱۰۱۶ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: ابوالفتح عباس شاه بهادر خان، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: در داخل مسجد امام حسن نصب می‌باشد، موضوع وقف: وقف این کتیبه بر مسجد امام حسن از سوی ابوالفتح (فرزندشاه‌عباس) شاه عباس بهادر خان.

۲۳- سنگ وقف حسینیه شاهزاده فاضل

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۳۰×۳۰ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۹۴ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر خاکستری رنگ، نام واقف: آقا حسن کاشانی، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: نصب دیوار مدخل شرقی حسینیه، موضوع وقف: وقف سقاخانه‌ای واقع در کنار حسینیه شاهزاده فاضل از سوی کریم فرزند آقا حسن کاشانی جهت استفاده مردم.

سنگ وقف مسجد امام حسن / سنگ وقف حسینیه شاهزاده فاضل

۲۴- سنگ وقف مسجد حاجی محمد علی عرب

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۵۰×۴۲ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۹۷ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: حاجی محمد علی عرب، نوع خط: نسخ، محل نگهداری: نصب در محراب مسجد حاج محمد علی عرب، موضوع وقف: وقف کتیبه مذکور بر این مسجد.

۲۵- ستون‌های سنگی ابتدای بازار حاجی قنبر (میدان امیر چخماق) ستون‌های سنگی

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۱۰۸×۴۷ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۰۹ -
۱۲۰۶ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: استاد باقر بنا، نوع خط: نسخ، محل
نگهداری: نصب در ابتدای ورودی بازار حاجی قنبر، موضوع وقف: وقف این دو ستون
بر سردر ورودی بازار حاجی قنبر.

سنگ وقف مسجد حاجی محمدعلی عرب

ستون‌های سنگی ابتدای بازار حاجی قنبر

۲۶- سنگ وقف سقاخانه کوچه دباغخانه

دوره: قرن ۱۰، سال ۹۳۲ هجری قمری، نوع سنگ:
مرمر، نام واقف: تقی‌الدین بن بدرالدین بندرآبادی، نوع
خط: نسخ، محل نگهداری: نصب بر دیوار مدخل پایاب
سقاخانه، موضوع وقف: وقف مغازه‌ای مقابل کاروانسرا
بر سقاخانه روبروی کوچه دباغخانه از سوی تقی‌الدین
بن بدرالدین بندرآبادی.

سنگ وقف سقاخانه کوچه دباغخانه

۲۷- سنگ وقف آب‌انبار سیدالصحرا^۱

دوره: قرن ۱۴، سال ۱۳۵۴ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: امیرزا احمد دلال، نوع خط: نسخ، موضوع وقف: وقف این آب‌انبار جهت استفاده عمومی (آشامیدن، وضو و تطهیر).

۲۸- سنگ وقف آب‌انبار تخت استاد^۲

اندازه: طول و عرض به ترتیب ۶۵ × ۸۰ سانتی‌متر، دوره: قرن ۱۳، سال ۱۲۷۱ هجری قمری، جنس: سنگ مرمر، نام واقف: حاج محمد حسین تاجر رشتی، نوع خط: نستعلیق، موضوع وقف: وقف این کتیبه بر آب‌انبار مذکور.

جمع‌بندی

به طور کلی به استناد کتیبه‌های سنگی مذکور می‌توان هدف از این موقوفات را به شرح ذیل برشمرد:

الف- یکی از انگیزه‌های وقف را باید در اندیشه جاودانگی انسان جست. بشر می‌خواست که حضور و رد پای او از خاک محو نشود، افتراق از جسم خاکی برای او حالتی دردناک و مشکل بوده است و فلسفه ایجاد مومیایی، مجسمه، نقش و نقر، بقعه و بنای یادگار و نیز رسم خاک کردن آلات جنگی و آلات زینت مرده به همراه او، همه از این دلمشغولی انسان برای حفظ پیوند جسم با دنیای خاکی سرچشمه گرفته است. همین گونه است ایجاد آثار و بناهایی که به «باقیات و صالحات» معروف‌اند.

ب- انگیزه دیگر از وقف بناهای مذهبی و عام‌المنفعه که به کرات بر روی

۱ و ۲. دو کتیبه مذکور امروزه موجود نمی‌باشد و علی‌رغم پیگیری عکسی از آن در آرشیو میراث فرهنگی دیده نشد.

سنگ‌نشته‌ها دیده می‌شود «جلب رضایت و خشنودی خدا و آنچه را که خداوند به آن راضی است»، می‌باشد.

پ- قربت و نزدیکی به خداوند، از دیگر انگیزه‌های وقف می‌باشد. «وقف نمود قربه الی الله ...» (کتیبه سنگی وقف آب‌انبار فهادان یزد)

«هو الواقف فی الضمائر ... قربه الی الله و طلباً لمرضاته ...» (کتیبه سنگی وقف آب‌انبار دیگری در فهادان یزد)

ت- انگیزه دیگر وقف، امید به عفو و رحمت پروردگار و ثواب و پاداش نیکو از سوی خداوند است.

منابع

۱. اسلامی ندوشن، محمدعلی، فرهنگ و شبه فرهنگ، تهران: توس (۱۳۷۴).
۲. افشار، ایرج، یادگارهای یزد، ج ۲، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی (۱۳۷۴).
۳. بی‌نام، نگاهی به سنت نبوی وقف، سازمان حج و اوقاف و امور خیریه (۱۳۶۴).
۴. بی‌نام، سیمایی از وقف و ایقاف استان یزد، سازمان اوقاف و امور خیریه (۱۳۷۱).
۵. توفیل، میک، قانون‌نامه حمورابی، ترجمه کامیار عبدی، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور (۱۳۷۳).
۶. حصارنوی، علیرضا، گزارش مصور سنگ‌نیشته‌های اسلامی یزد، ج ۴، مرکز اسناد و مدارک اداره میراث فرهنگی استان یزد (۱۳۷۸).
۷. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، تهران: امیرکبیر (۱۳۷۷).
۸. شهابی، علی‌اکبر، تاریخچه وقف در اسلام، تهران: دانشگاه تهران (۱۳۴۳).
۹. بی‌نام «وقف: ویژه سبزوار»، مجله جاده ابریشم (بی‌تا).